

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.01.061>

УДК 811.161.2'367

С.Т. ШАБАТ-САВКА, доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри сучасної української мови,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012
E-mail: shabat-savka@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2658-5567>

ПИТАЛЬНЕ ВИСЛОВЛЕННЯ І ДИСКУРСИВНО-СТИЛЬОВИЙ КОНТИНУУМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджено питальні висловлення як амбівалентні синтаксичні конструкції, що, з одного боку, реалізують інтенцію запиту — гносеологічну потребу мовця з'ясувати чи уточнити інформацію, а з іншого, виражають низку вторинних комунікативно-прагматичних функцій (фігуральності, волевиявлення, емоційності, оцінки), вияскравлюють лінгвокреативність комунікантів, створюють толерантність та етикетність людської комунікації.

З опертям на широку джерельну базу проаналізовано функційний потенціал питальних конструкцій у різних дискурсивно-стильових реєстрах української мови (уснорозмовному, художньому, публіцистичному, релігійному, епістолярному), визначено їхній комунікативно-інтенційний зміст у ракурсі первинна / вторинна функція, у контексті реалізації діалогічності та квазидіалогічності, в аспекті адресантно-адресатного континууму вербалізації інтенцій впливу, сакральності та естетичності.

Ключові слова: *питальне висловлення, дискурсивно-стильовий континуум, інтенція запиту, первинна та вторинна функція, адресованість, діалогічність / квазидіалогічність, питальний дискурс.*

Комунікативно-дискурсивний вектор лінгвістики сьогодення скеровує увагу дослідників на системний аналіз синтаксичних одиниць в аспекті експлікації їхнього комунікативно-інтенційного змісту в різних дискурсивно-жанрових виявах української мови — з опертям на мовця, його лінгвокреативність та прагматичну компетенцію, на низку категорійних величин, що вияскравлюють безпосередній плин людської комунікації в уснорозмовному дискурсі чи в текстовій площині. У контексті таких лінгвосинергетичних тенденцій постала необхідність проаналізувати й питальні висловлення, власне, не тільки як окремих модальний клас речень, спрямований на заповнення інформаційних лакун комунікантів, а передусім

Цитування: Шабат-Савка С.Т. Питальне висловлення і дискурсивно-стильовий континуум української мови. *Українська мова*. 2021. № 1 (77). С. 61–74. <https://doi.org/10.15407/ukrmova.2021.01.061>

як інтенційно детермінований тип синтаксичних конструкцій з потужним функційно-прагматичним потенціалом, що його репрезентують дискурсивно-стильові регістри української мови. Саме з осучасненим розумінням комунікативної теорії речення і тексту в дослідницьке поле потрапляє питальний дискурс — динамічний континуум людської комунікації, особливий модус пізнання та відображення дійсності, один із новітніх фрагментів лінгвістичного знання, що ще потребує комплексного аналізу й обґрунтування.

Теоретико-методологічні принципи лінгвістичного аналізу питальних конструкцій репрезентовано в працях вітчизняних та зарубіжних мовознавців (див. праці: І. Борисюк [1], І. Вихованця та К. Городенської [3], Н. Гуйванюк та С. Шабат [5], І. Дудика [7], А. Загнітка [8], Л. Кадомцевої [9], Н. Кондратенко [11], О. Мельничука [12], М. Мірченка [13], Л. Писарек [14], О. Почепцова [15], П. Рестана [16] та ін.), у яких проаналізовано категорію питальної модальності та засоби її реалізації, визначено інтонаційні, формально-граматичні та структурно-семантичні параметри питальних речень.

Комунікативно-інтенційний зміст, що передають питальні конструкції, визначає їхнє належне місце серед синтаксичних одиниць, традиційно протиставлюваних непитальним структурам розповідного, спонукального й оптативного типу. Їх виокремлюють у контексті класифікацій речень за метою висловлювання та за комунікативною настановою, тому це окремий модально-інтенційний тип висловлень, що має свої структурні та семантичні показники. Утім, ще й досі в лінгвістиці існує чимало проблем, пов'язаних із визначенням їхніх комунікативно-прагматичних характеристик і функційних можливостей у дискурсивно-стильовому континуумі української мови.

У мовознавчих дослідженнях питальні речення розглядають у категорійному полі питальності й питальної модальності, витлумачуючи, зокрема, модальне значення питальності «як вимогу підтвердження чи заперечення відповідності загального змісту питального речення зображуваних або відображуваних ним дійсності чи з'ясування якогось істотного моменту відповідної ділянки дійсності» [8: 110]. Про питальну модальність веде мову О. Мельничук, зауважуючи, що ця категорія «означає долучення до формування речення і до його основного змісту такого відтінку волевиявлення суб'єкта мовлення, який вимагає від співрозмовника підтвердження чи заперечення відповідності основного змісту новим необхідним компонентом» [12: 49]. Цікавими є спостереження дослідників про «вольовий імпульс від мовця» як присутню характеристику питальних речень [9: 123], про обов'язкову адресованість волевиявлення в таких конструкціях. Як зауважує І. Вихованець: «Питальні речення містять запитання, що спонукають співрозмовника до відповіді. Їх комунікативне завдання полягає не в передаванні інформації, як у розповідних реченнях, а у спонуканні до отримання потрібної інформації» [2: 145]. Однак лінгвістична природа питальних висловлень детермінована передусім їхнім

функційним спрямуванням у комунікативному процесі: оприявлювати інтенції запиту, вербалізувати позицію активної мовної особистості, яка перебуває в стані когнітивного пошуку необхідної інформації, слугувати маркером динамічності та природності людського спілкування.

Мета дослідження — визначити функційний потенціал питальних висловлень як амбівалентних синтаксичних конструкцій у дискурсивно-стильових регістрах української мови в ракурсі первинна / вторинна функція, у контексті реалізації діалогічності та квазидіалогічності, в аспекті адресантно-адресатного континууму вербалізації інтенцій впливу, сакральності та естетичності.

Поділ питальних конструкцій на власне-питальні та невластне-питальні детермінований «первинними та вторинними функціями» [17: 394], що виконують ці синтаксичні одиниці в уснорозмовному дискурсі та в текстовій комунікації. Цілком зрозуміло, що в дискурсивній практиці людини питальні висловлення функціують передусім для того, аби заповнити інформаційні лакуни новими знаннями й вербалізувати інтенцію запиту — комунікативно зумовлений намір мовця отримати чи уточнити певну інформацію (власне-питальні конструкції). Водночас дискурсивно-стильовий континуум увиразнює комунікативно-інтенційний потенціал питальних висловлень, їхні вторинні функції (фігуральність, волевиявлення, оцінку, емоційність, фатичність та ін.), детерміновані прагненням автора інтенцій запиту представити естетичні можливості мови, увічливість мовної особистості, світ її емоцій та почуттів (невластне-питальні конструкції). За такого підходу термінообшир «**питальне висловлення**» передбачає «не тільки реалізацію моделі «запит — пошук інформації», безсумнівно, основної та визначальної для увиразнення інтенції запиту, а й інших функцій питальних структур, спрямованих на вираження риторичності мовлення, на вияскравлення мовленнєвої естетичності, употужнення емоційності, ввічливості та фатичності» [20: 53].

У дискурсивно-стильовому континуумі української мови виявляється синкретизм семантики питальних конструкцій, їхня багатозначність — репрезентація функційно-семантичних типів, об'єднаних на основі первинних і вторинних функцій. Таке витлумачення лінгвістичної природи питальних конструкцій засвідчує їхню амбівалентність, адже вони, з одного боку, реалізують багатоаспектний когнітивний процес-пошук, а з іншого — виражають комунікативно-прагматичні функції, актуалізовані в тих або тих дискурсивно-стильових формах української мови. Комфортність упізнавання питальних висловлень пов'язана з чіткістю їхньої графічної візуалізації, з використанням спеціального маркера питальності — знака питання, який у текстовій комунікації маркує інтенцію запиту.

Дискурсивно-стильовий континуум української мови (уснорозмовний, художній, публіцистичний, релігійний, епістолярний, науковий) — динамічне мовленнєве середовище, орієнтоване на виконання конкретного комунікативного завдання та успішної вербалізації інтенцій мовця. Для адекватної репрезентації комунікативно-інтенційного змісту адресант

свідомо підбирає ту мовну структуру, яка, характеризуючись інформативністю та семантико-синтаксичними відношеннями, слугує найприйнятнішим засобом вербалізації його наміру, використовує той або той стильовий реєстр, що найкраще відповідає завданням комунікації, атмосфері й тональності процесу спілкування.

Свій потужний потенціал питальні висловлення реалізують в **усно-розмовному дискурсі**, що його виформовують основні субстанції адресантно-адресатного континууму (мовець, автор інтенції, адресант та адресат, співрозмовник). Автор запиту перебуває в стані незнання і невизначеності, недостатності й неповноти щодо вихідної інформації та апелює до адресата, аби отримати ті або ті відомості, пор.: — *Чого ти, Мелашко, така смутна?* (І. Нечуй-Левицький); — *Хто ж вони, вуйку?* (С. Склярєнко); — *Тобі недобре? Нездужаєш?* (О. Кониський). Саме в розмовному мовленні питальні конструкції виражають свою **первинну функцію** і представлені двома типами: реченнями з питальним компонентом (частковопитальні висловлення) і реченнями без питального компонента (загальнопитальні висловлення). Посутньою особливістю питальних побудов першого типу є те, що вони вербалізують з'ясувальну інтенцію-запит і відображають якісну характеристику інформаційної лакуни в знаннях суб'єкта мовлення (— *А ким він буде, коли скінчить школу?* (Ірина Вільде); — *А звідки ви? З якої місцевості?* (Іван Багряний). Експліцитними маркерами актуалізації подібної інформації в українськомовному дискурсі слугують питальні компоненти (займенники і прислівники) — лексико-граматичні маркери питальності, що виформовують змістовий центр питальності й уповні відображають інтенційні горизонти автора запиту в текстовій комунікації, у діалогічному мовленні. Вони вказують на прагнення мовця з'ясувати часткову інформацію-характеристику щодо конкретних предметів, осіб, ознак, дізнатися про часові та просторові межі, місце, причину, мету дії та ін., що загалом уможливило визначення трьох типів частковопитальних конструкцій: питальних висловлень із предметними компонентами (— *Хто їй тут найрідніший, з ким вона душа в душу живе?* (Є. Гуцало); — *А в чому ж Тетяна житиме, коли ти півхати повалиш?* (Є. Гуцало); з атрибутивними (— *А яку ж оце спідницю ти думаєш продати?* (І. Нечуй-Левицький) та з обставинними компонентами (— *Коли се він занедужав?* (Марко Вовчок). Цікаві спостереження з цього приводу постулюють І. Вихованець і К. Городенська, зазначаючи, що питальні займенникові слова структурують питальні речення займенникового типу, у яких висловлено «бажання мовця з'ясувати щось для нього неокреслене чи йому невідоме». Їхнє вживання «побудовано на зверненні мовця до співрозмовника й на очікуванні від останнього відповіді на запитання» [3: 197], тому й «питаємо ся так, аби тота особа пізнала, що саме від неї ми хочемо довідати ся» [18: 105].

Уточнювальна інтенція-запит спрямована на те, аби перевірити чи підтвердити вірогідність того, що вже певною мірою відомо мовцеві, а тому автор запиту очікує на ствердну / заперечну відповідь, напр.: — *Чи*

ти здужаєш? — *Здужаю* (Марко Вовчок); — *Ви, дівчино, розшукуєте когось?* — *Еге ж* (М. Стельмах). Якщо з'ясувальну інтенцію-запит реалізують питальні компоненти (займенники та прислівники), то уточнювальну — питальні частки і специфічна інтонація. Зокрема, питальні частки (*чи, хіба, невже, що, як, га, ну* та ін.) вербалізують людські емоції та оцінку (здивування, захоплення, докір, обурення, незрозуміння), передають спонукально-волюнтативну модальність, пор.: — *Господарю, — промовив наймит, — чи оддасте за мене дочку свою?* (Марко Вовчок); — *Невже, дідусю, панові місця мало на землі?* (М. Стельмах); — *Може, тобі в грудях болить, га?* (Є. Гуцало).

Первинну функцію питальності, що полягає в прагненні мовця одержати нову інформацію, реалізує **діалогічний дискурс**, майстерно представлений у художньому писемному мовленні. Ті або ті діалогічні моделі (запитання — відповідь, запитання — перепит, запитання — зустрічне запитання, запитання — згода / незгода та ін.) активізують увагу адресата. Автор інтенції запиту в будь-якій ситуації мовлення намагається висловлюватися виразно та зрозуміло, оскільки розраховує на пряму відповідь, вербальну чи невербальну реакцію конкретного адресата. Переконливою в цьому контексті виглядає думка Н. Кондратенко, яка вважає, що запитання «завжди передає позицію активного комуніканта, воно спрямоване на додавання картині світу цілісності» [11: 1]. Власне, цілісність створює адресантно-адресатний континуум, що увиразнює найпоширенішу діалогічну модель: мовець як автор інтенції запиту (адресант питальної інформації) та співрозмовник (адресат мовлення), напр.: — *Татку! А куди веде ця дорога?* — *На Седнів, сину* (І. Цюпа); — *Скільки тобі яєць бити?* — *Півдесятка вистачить* (М. Стельмах).

Перебіг уснорозмовного діалогічного дискурсу супроводжують етикетні комунікати, що їх використовують для налагодження контакту між співрозмовниками, для привітання, прощання, побажання, для створення ритуально-ввічливих ситуацій, пор.: — *Як ся маєш?* — *Хвалити Бога* (М. Стельмах); — *Добрідень, сусідоньку! Як вас Бог милує?* (Марко Вовчок); — *А, здрастуйте, як здоров'ячко?* (Марко Кропивницький); — *Здоровенькі були, дядьку Зіновію, добри вечір, тітко Христе. Як ви там?* (М. Стельмах). Етикетні висловлення не тільки передають шанобливе, поштиве ставлення до співрозмовника, а й демонструють поведінкові приписи вихованої та культурної людини загалом.

Крім толерантних діалогів, яким властива доброзичлива атмосфера й модальність взаєморозуміння, питальні висловлення природно входять і в атолерантні діалогічні моделі, увиразнюючи психоемоційний стан комунікантів, дисбаланс стосунків між спілкувальниками, несумісність поглядів тощо [див.: 20: 124—131], пор.: — *Що тобі у нас треба, гадюко?! — Як що треба?! — аж сперло їй у горлі. — Як то що треба?! Верни мені украдене бильце від залізного ліжка!* (М. Матіос).

У **монологічному реєстрі** комунікації інтенційний зміст питальних конструкторів сфокусований на актуалізації індивідуально-авторської діяльності,

на вираженні емоційно-оцінної семантики, я-інтенцій мовця, його сумнівів, переживань, розмірковувань, напр.: *Чому ж я не протестую? Чому немає в мене мужності стати на оборону власного щастя? Чому? Чому?* (Ірина Вільде); *Той називається так, той називається сяк. Чи важать тепер назви, в час, коли людство поділилося на порядних людей і негідників? А втім, хіба воно не було розділене так завжди?* (П. Загребельний).

Адресованість питальних висловлень очевидна, адже апеляція мовця, автора інтенції запиту, до того або того адресата засвідчує первинність чи вторинність функцій таких синтаксичних одиниць. Зокрема, пряма адресація до співрозмовника спонукає його задовольнити запит мовця або в контексті певних екстралінгвальних чинників, комунікативних девіацій не відповідати на адресований запит, відмовитися від відповіді, використати якийсь невербальний засіб комунікації, проте така модель репрезентує первинну функцію питальних висловлень. Маркерами реальної діалогічності є звертання, що виконують свою основну апелятивну функцію — називання того, до кого звернено мовлення, а також експресивно-оцінну функцію — апеляцію до співрозмовника в особливих інвективних формах, пор.: — *Чи ти знав, Грицю, Данила Мороза дочку, Марину?* (Марко Вовчок); — *Чого ти плачеш, моя голубко?* (Марко Вовчок); — *Ти, мужичко, ти на кого тьфукаєш? На дочку священника?* (Ірина Вільде); [Вибірний:] *Чом ти, йолопе, не кланяєшся пану возному та не здоровляєш його?* (І. Котляревський). Питальні висловлення з апеляцією до Бога, до поетичних адресатів, до уявного співрозмовника, до самого себе — риторичні за своєю суттю. Вони наскрізь метафоричні й емоційні, створюють індивідуально-авторську картину світу, у якій відображено світобачення і фантазії автора, пізнання життєвих реалій, його філософські погляди на світ, тому й виконують **вторинні функції**. Напр.: *В якому, Боже наш, ми живемо сторіччі, що не спроможні збутися чужих наруг?* (Л. Крупа); *Слово, чому ти не твердая криця, Що серед бою так ясно іскриться?* (Леся Українка); *Ти любиш небо і пісні, душі моєї птахо біла, чому ж пісні твої сумні? Чи у польоті в'януть крила?* (Н. Царук).

Функційний потенціал питальних висловлень у художньому дискурсі (у прозі, поезії, драматургії) розлогий. Його увиразнює фігуральність як стилістична домінанта мовних одиниць, адже питальні висловлення — це виразні маркери вербалізації інтенцій естетичності, що реалізують прагнення мовця передати метафорично-образне сприйняття світу, вишуканість і красу української мови. **Риторичні запитання** в цьому аспекті слугують найрелевантнішими засобами. Вони створюють експресивність та високу емоційність висловлення, що виявляється в контрастному конфлікті між формою та змістом, у реалізації емоційно-експресивного ствердження чи заперечення, пор.: *Українська пісня! Хто не був зачарований нею, хто не згадає її, як своє чисте, прозоре дитинство, свою горду юність, своє бажання бути красивим і ніжним, сильним і хоробрим?* (О. Довженко); *Чи винна ж голубка, що голуба любить? Чи винен той голуб, що сокіл убив?* (Т. Шевченко). Такі конструкції акцентують увагу на важливій

інформації, репрезентують високий стиль мовлення, увиразнюють його вишуканість та образність. Це твердження стосується і тих конструкцій (емоційних, авторизовано-оцінних), що виражають різноманітні оцінні значення і передають психічний стан мовця, його позитивні або ж негативні враження в питальній формі. Пор.: [Іван:] *Коли б мене так дівчина любила, то була б у мене й сорочка вишивана, і стьоожка шовкова, а то яка у мене стьоожка? Тільки слава, що стьоожка: мотузка, а не стьоожка!* (Марко Кропивницький); — *Карне! Чого це ти витріщив очі на яблуню, наче корова на нові ворота?* (І. Нечуй-Левицький); — *І ти не соромишся такі слова говорити? Мені в лице і при вуйку?* (О. Кобилянська); — *О-о, це ж доведеться наново тин городити, бо хіба то тин?* (Є. Гуцало). Саме питальна форма, як бачимо, виявляється найрелевантішою, природною і необхідною для вербалізації світу людських емоцій та почуттів, для вираження суб'єктивно-оцінного сприйняття мовцем довкілля і людей, я-концепцій у комунікативному процесі.

Питальні конструкції як важливі складники цілеспрямованого та вмотивованого спілкування слугують засобами вербалізації інтенцій волевиявлення (спонування й оптативності). Пор.: — *Чи не продали б ви мені розсади трошечки?* (Марко Вовчок); — *Чи б не подала ти мені, Галюню, води?* (В. Шевчук). У такому разі вони виявляють лінгвокреативність мовної особистості, її свідоме використання питальних конструкцій для створення успішного процесу комунікації, для увиразнення його ввічливості й толерантності.

У публіцистичному дискурсі питальні висловлення створюють **квездіалогічність**, адже питальна форма лише зрідка увиразнює інтенцію запити, зазвичай такі конструкції активізують увагу адресата на важливій інформації, спонукають до конкретних дій, переконують у справедливості ідеї, пропагують та виховують патріотичні почуття, формують поведінку, позицію адресата, пор.: *А що говорити про наш Донбас?! Нічого не треба говорити: і видно, і ясно, і зрозуміло все без слів. А що говорити про українську мову?! Можна б і не говорити, але — треба! Сьогодні, зараз, бо завтра буде вже пізно* (Слово Просвіти. 02–08.08.2012); *Чому, чому ми, українці, дозволяємо собі носити ці кайдани вже навіть за обставин, коли на карті світу з'явилася нова держава — наша? Наша?* (А. Погрібний).

Емоційна насиченість, афористичність та розгорнутість питальних конструкцій дає змогу адресатові зосередитися на тому чи тому факті, на якійсь події. У цьому контексті риторичні запитання слугують оптимальними засобами вербалізації інтенцій впливу як глобальної настанови публіцистичного дискурсу. Напр.: *Дуже саркастично, дуже згущені фарби? Можливо, й так. А хіба ми вже не переживали такого, коли в часи голодомору писали й показували тільки рожеве й оптимістичне?* (Сільські вісті. 30.04.2009); *Мова — душа кожної національної культури, наснажливе і нічим не замінне джерело її розвитку, і кому вже, як не нам, письменникам, — та й хіба тільки нам, — вболівати за це?* (О. Гончар). Такі фігурально-риторичні конструкції безпосередньо пов'язані з бажанням адресанта справити

враження на адресата, вплинути на нього, привертаючи увагу до соціально-політичної ситуації, до проблем людського буття. Саме наявність авторського ставлення до інформації, його суб'єктивна оцінка формує прагматику публіцистичного тексту, тому й мовні засоби підпорядковані завданню переконати, пропагувати, організувати.

Релігійний дискурс — «унікальний» тип спілкування, що відображає намір мовця (Бога, Ісуса Христа, пророків; священників, митрополитів, єпископів та ін.) пропагувати християнську мораль й утверджувати головні цінності людського буття. Питальні висловлення в цьому стильовому реєстрі вербалізують інтенції сакральності й виконують свою вторинну функцію. Адже це виразні псевдозапитання, що створюють **риторичну діалогічність**, зосереджують увагу на важливій для християнина інформації. Вони мають афористичний характер, слугують фігурально-експресивними конструкціями, що здійснюють естетичний вплив на людину, формують її духовні цінності та світогляд. Так, у канонічно-богословському дискурсі питальні висловлення лише імітують інтенцію запити, реалізуючи зазвичай емоційно насажене ствердження або заперечення. Напр.: *Чи ж то серед вас є людина, що подасть своєму синові каменя, коли хліба проситиме він?* [Мт., 7:9]; *Ісус їм відповів: «Чи ви не тому помиляєтесь, що не знаєте ані Писання, ані Божої сили?»* [Мр., 12:24]. Їх використовують для того, аби: а) передати важливу для кожного вірянина інформацію, сформувані християнсько-етикетні норми його поведінки, напр.: *Ви — сіль землі. Коли сіль ізвітріє, то чим насолити її? Не придасться вона вже нінащо, хіба що надвір буде висипана та потоптана людьми* [Мт., 5:13]; б) зосередити увагу на певному факті, апелювати до Святого Письма чи до якогось фрагмента реальної дійсності: *Поміркуйте самі між собою, чи пристойне воно, щоб жінка молилася Богові непокрита? Чи ж природа сама вас не вчить, що коли чоловік запускає волосся, то безчестя для нього?* [1 Кор., 11: 13–14]; в) навчати і виховувати людей як подвижників добрих справ: *Яка ж користь людині, що здобуде весь світ, але душу свою занепасть?* [Мр., 8:36]; *Роде зміїний! Як можете мовити добре, будиши злі? Бо чим серце наповнене, те говорять уста* [Мт., 12:34]. Такі риторичні запитання виражають стверджувальні або заперечні судження, створюють експресивність та емоційність біблійного дискурсу, водночас слугують маркерами актуалізації важливої інформації, напр.: *Отже, хто ти, чоловіче, що ти сперечаєшся з Богом? Чи скаже твориво творцеві: Пощо ти зробив мене так?* [Рим., 9:20]; *Що ж скажемо? Позостанемо в гріху, щоб благодать примножилась? Зовсім ні!* [Рим., 6:1]. Запитання такого зразка метафоричні. По суті, вони не мають конкретно названого адресата, однак спонукають замислитися кожному людину над своїми вчинками, над сенсом перебування на землі.

Питальні висловлення природно експлікуються в ораторсько-проповідницькому дискурсі (у проповідях, повчаннях, бесідах). Вони є іманентною рисою, наприклад, проповідницького жанру, у якому реалізують свою високу функційну активність, пожвавлюють розповідь, активізують увагу

та контакт з адресатом (прихожанином церкви). Проповіді використовують священники, єпископи, архієпископи, митрополити, пастирі, диякони та інші церковні діячі під час богослужіння в храмах, церквах, монастирях, на різних світських заходах. Як слушно зауважує Н. Гуйванюк, проповіді мають не лише суто релігійне (хоч насамперед саме таке), а й виразно просвітницьке спрямування — вони сприяють морально-етичному вихованню, удосконаленню людини, вчать її бути фізично й духовно здоровим і корисним членом громади, суспільства [4: 232].

Питальні висловлення як фігурально-риторичні конструкції в ораторсько-проповідницькому дискурсі спрямовані на те, щоб розширити знання прихожан про вічні істини, розтлумачити через низку поставлених запитань Святе Письмо; привернути увагу до Біблії, прославити церкву та святих; пропагувати морально-етичні засади християнської філософії, виховувати духовні чесноти людини: *Як нам, православним, не вихвалити і не прославляти Пречисту Богородицю? Як нам не схилитися перед Тією, від Якої наш Спаситель народився на землі? Вона — основа нашої втіхи (Філарет); Яке наше ставлення до Небесного Отця? Чи ми справді вбачаємо в Ньому доброго Батька? Чи, може, думаємо, що ми забуті, що ніхто про нас не дбає, що ми кинуті на землю жити і робити що завгодно? Господь Бог любить нас, пам'ятає і дбає про нас. Згадати про це і замислитися над цим — це перше завдання цього святого часу Великого посту (Блаженніший Любомир Гузар).*

Варто зауважити, що саме в проповідницькому дискурсі питальні висловлення слугують діалогічною реплікою-стимулом. Священник за допомогою саме таких конструкцій вибудовує свою проповідь, розставляє акценти, зосереджує увагу на тих чи тих реаліях людського життя, протиставляючи їх сфері сакрального, пор.: **Як на початку третього тисячоліття можна вказати на Бога? Тією вифлєємською зорею і тими хорами ангелів є ми, віруючі християни (Блаженніший Любомир Гузар); Чому так величає Церква Пресвяту Діву Марію? Пресвята Діва Марія є Богородиця. Вона породила Того, Хто, будучи істинним Богом, у саму мить зачаття від Святого Духа в Її утробі сприйняв у єдність Своєї Іпостасі, тобто Своєї Особи, людську природу (Філарет).**

Питальні конструкції слугують важливими репрезентантами авторських інтенцій в епістолярному дискурсі, виражаючи суб'єктивний пласт індивідуальних одкровень адресанта, його думки та прагнення. Вони створюють «незавершеність» листа, оскільки на запитання, поставлені автором інтенції запиту, потрібно реагувати в листі-відповіді. Цілком логічно постає епістолярний діалог — «сукупність парних текстів — документів писемного спілкування суб'єктів, що в підсумку складають цілісний текст, набувають жанрово-стильової визначеності та завершеності, зафіксованої у книжному виданні» [19: 244]. Адресантно-адресатний континуум, у якому втілюється інтенція запиту, двобічний, однак треба зауважити, що це дистантна інтеракція, процес спілкування, розірваний і в часі, і в просторі.

В епістолярному дискурсі питальні висловлення вербалізують інтенцію запиту, спрямовану на з'ясування або ж на уточнення певної інформації. Водночас вони експлікують низку аксіологічних суджень, виразняють емоційний стан адресанта, особистісне переживання, оцінне ставлення до дійсності тощо. Так, з'ясувальні інтенції в листах реалізують ті чи ті питальні компоненти, напр.: **Як тепер «Вістник»?** **Чому Маковей нічого не пише?** **Де він тепер?** (Б. Лепкий); **Що Ви тепер за повість пишете?** **З якого життя?** (О. Кобилянська). Зреалізувавши з'ясувальну інтенцію, адресант ставить уточнювальні запитання, що їх маркує здебільшого частка *чи*, пор.: **Чому не пишеш?** **Чи, може, не одержав моїх пакетів?** **Чи, може, каламуть песимістична скувала й душу, й руки?** (В. Бережний).

Нанизування питальних конструкцій відображає взаємоперетин різних інтенцій (запиту й емоційності, запиту й оцінки, запиту й переповідності та ін.), що сприяє, по-перше, актуалізації питального процесу-пошуку, загалом **епістолярної діалогічності**, по-друге, зосередженню уваги на важливих явищах суспільного життя, на передаванні пласту особистісних переживань, розлогого спектру людських емоцій та оцінок. Пор.: **А ось я мушу тебе виляяти!! Чому не відсилаєш Донцову того, що вже маєш готовим?** **Чому?** (О. Теліга); **Що нового чути зі Львова?** **Які надії і перспективи?** **Що поробляють Пан Радник і шановна родина?** (Б. Лепкий); **Толю! Чи не здається тобі пауза в нашому спілкуванні задовгою?** **Чому мовчиш?** **Весна, пташки, сонце, футбол, кохання?** (В. Симоненко). Спектр емоцій, що на шаровується на питальні конструкції, як бачимо, різний. Той чи той адресант адресує співрозмовникові «свої роздуми, сум'яття душі, власні болі, тривоги, рідше — радості возвеличеного й розкриленого духу» [10: 7].

Діалогічний характер епістолярного дискурсу, безперечно, вияскравлюють вокативні конструкції, що є важливим чинником у процесі успішної реалізації інтенційної програми мовця та досягнення перлокутивного ефекту спілкування загалом. Цікаво, що в розглядуваних листах лише спорадично фіксуємо питальні висловлення, ускладнені звертаннями (**Що з тобою, Натусенько?** **Чому ти так зле себе почуваєш?** **Коли і куди думаєш виїхати?** (О. Теліга); **Моя Малюсічка, чи не обрид я тобі своєю писаниною?** **Чому ти цілуєш мене крапками?** **Соромишся?** **А я ні** (В. Симоненко); **Ти ще літаєш, друже?** **Я літаю. А часом тільки плигаю** (О. Довженко). Здебільшого це окремі вокативні комунікати — виразні гоноративи, зменшено-пестливі форми, субстантивовані прикметники, що виразняють епістолярну поштивість та ввічливість, напр.: **Дорога Мевочко моя!** (О. Кобилянська); **Ексцеленціє, наш улюблений пастирю і проповіднику!** (В. Стефанік); **Люба моя Натуся!** **Чому мовчиш?** **Чи все у тебе добре?** (О. Теліга); **Дорога моя сива голубонько мати і сестро моя дороженька!** (О. Довженко).

Важливим засобом реалізації інтенцій запиту в листах є складнопідрядне речення з'ясувального типу (непряме запитання), головна предикативна одиниця якого реалізує питальний процес-пошук, а підрядна — описує прогалини в знаннях адресата, чітко вказує на той чи той запит інформації. Власне, непряме запитання реалізує підрядна частина, що її

приєднують до головної частка *чи* або питальні компоненти *хто, що, чий, який, котрий, де, куди, коли, звідки* тощо. Напр.: *Я хотіла Вас спитати, чи се справді річ неможлива, щоб «Буковина» платила за надіслані їй повісті, і платила, примір[ом], і мені?* (О. Кобилянська); *Хотіла б знати, якої правописі хочете ви триматись при записах етнографічних — так званої фонетики чи так званої правописі радикальної (йотованої)?* (Леся Українка).

Епістолярний дискурс, зрозуміло, має діалогічний характер, що зближує його з розмовним мовленням. Цю особливість увиразнюють звертання, займенникові слова, контактні комунікати, автокомунікація: *Ну що ж, голубко моя, далі? Як нам бути, як нам жити, як нам горю поособити?* (Остап Вишня); *Що про себе? Багато мучився, бідував, зазнавав злиднів, але і працював* (І. Чендей); *Про що тобі писати? Живий, здоровий, чого й тобі бажаю* (В. Симоненко); *Мати в мене одна, і я в неї один. Ти повинна її любити, бо вона ж мені й тобі зла не бажатиме. Ясно, Люсьок?* (В. Симоненко).

Як бачимо, епістолярний дискурс фактографічно віддзеркалює як реальний стан внутрішнього світу адресанта (автора листа), так зовнішні умови його буття, занурює потенційного адресата «або в інтимно-особистий простір доби, або в культурний, соціально-політичний контекст доби» [6: 249]. Питальні висловлення в цьому контексті створюють високу експресивність, зважаючи на певну історичну добу, людські почуття та волевиявлення, створюючи емоційно насажене, естетично довершене тло комунікації, розірваної в часі та просторі.

Отже, дискурсивно-стильовий континуум української мови (усно-розмовний, художній, публіцистичний, релігійний, епістолярний) репрезентує розлогий функційний потенціал питальних висловлень, увиразнюючи їхню амбівалентність та семантичний синкретизм. За нашими спостереженнями, питальні висловлення — це синтаксичні конструкції, які, з одного боку, реалізують інтенцію запиту — гносеологічну потребу мовця з'ясувати або уточнити інформацію, увиразнити когнітивний процес-пошук, представивши свою первинну функцію, а з іншого, виражають низку вторинних комунікативно-прагматичних функцій (фігуральності, волевиявлення, емоційності, оцінки, толерантності, етикету), актуалізованих у тих або тих дискурсивно-жанрових виявах української мови. Саме дискурсивна практика мовця, динамічний розвиток певного стильового реєстру увиразнює міжмодельну взаємодію різних за комунікативною настановою висловлень, вияскравлює взаємоперетин і синкретичний, дифузний характер різних типологічних виявів інтенцій, систематизація та інтент-аналіз яких виформовує предмет наших наступних наукових пошуків. Перспективу вбачаємо і в докладнішому вивченні функційних можливостей питальних конструкцій у медіажурналістиці, у юриспруденції, у лінгвокультурології, що забезпечить цілісну репрезентацію питального дискурсу української мови як окремої термінологічної одиниці й новітнього фрагмента лінгвістичного знання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисюк І.В. Інтонація українського питального речення. Київ, 1975.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. Київ, 1993.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. Київ, 2004.
4. Гуйванюк Н. Мовні особливості церковних проповідей Сидора Воробкевича. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: зб. наук. пр. Слов'янська філологія*. Вип. 585–586. Чернівці, 2012. С. 230–239.
5. Гуйванюк Н.В., Шабат С.Т. Питальні речення в сучасній українській мові: навчально-методичний посібник. Чернівці, 2000.
6. Дейна Л. Лексико-семантичні репрезентанти суб'єктивної й об'єктивної оцінки в щоденниковому дискурсі. *Співвідношення семантики і структури в системі мовних одиниць*. За ред. М.І. Степаненка. Полтава, 2018. С. 248–284.
7. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Київ, 1973.
8. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. Донецьк, 2001.
9. Кадомцева Л.О. Синтаксична модальність речення. *Сучасна українська літературна мова: Синтаксис*. За заг. ред. І.К. Білодіда. Київ, 1972. С. 119–137.
10. Качкан В. «Коли зоря сходить у небо безсмертя...» (з епістолярної спадщини Богдана Лепкого). *Журнали повертаються...: 3 епістолярної спадщини Богдана Лепкого*. Львів, 2001. С. 5–26.
11. Кондратенко Н.В. Питальні речення в українському поетичному мовленні: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2001. 16 с.
12. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ, 1966.
13. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк, 2001.
14. Писарек Л. Местоименные вопросительные предложения в русском и польском языках. Wrocław, 1981.
15. Почепцов О.Г. Семантична структура питального речення. *Мовознавство*. 1978. № 6. С. 69–72.
16. Рестан П. Синтаксис вопросительного предложения. Общий вопрос. (Главным образом на материале современного русского языка). Oslo — Bergen — Tromsø, Universitetsforlaget, 1969.
17. Русская грамматика: В 2 т. Т. II: Синтаксис. Москва, 1980.
18. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматики руської мови. Відень, 1914.
19. Стернічук В.Б. Епістолярний діалог як віднайдення нової істини (на матеріалі листування Є. Чикаленка — А. Ніковського). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2015. Вип. 52. С. 244–246.
20. Шабат-Савка С.Т. Українськомовний питальний дискурс: монографія. Чернівці, 2019.

REFERENCES

1. Borysiuk, I.V. (1975). *Intonation of the Ukrainian Interrogative Sentence*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
2. Vykhovanets', I.R. (1993). *Ukrainian Grammar: Syntax*. Kyiv: Lybid' (in Ukrainian).
3. Vykhovanets', I.R., Horodens'ka, K.H. (2004). *Theoretical Morphology of the Ukrainian Language: An Academic Grammar of the Ukrainian Language*. Kyiv: Pulsary (in Ukrainian).
4. Huivaniuk, N. (2012). Linguistic features of church sermons by Sydor Vorobkevych. *Scientific Bulletin of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University: Collection of Scientific Works. Slavic Philology* 585–586, 230–239. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (in Ukrainian).
5. Huivaniuk, N.V., Shabat, S.T. (2006). *Interrogative Sentences in the Modern Ukrainian Language*. Chernivtsi: Ruta (in Ukrainian).
6. Deina, L. (2018). Lexical semantic representatives of subjective and objective evaluation in diary discourse. *Correlation of Semantics and Structure in the System of Language Units*, 248–284. Poltava: Poltava National Pedagogical University (in Ukrainian).

7. Dudyk, P.S. (1973). *Syntax of Modern Ukrainian Colloquial Literary Speech*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
8. Zahnitko, A.P. (2001). *A Theoretical Grammar of the Ukrainian Language: Syntax*. Donetsk: DonNU (in Ukrainian).
9. Kadomtseva, L.O. (1972). Syntactic modality of sentence. *Contemporary Ukrainian Literary Language: Syntax*, 248–284. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
10. Kachkan, V. (2001). “When the star rises in the sky of immortality...” (from the epistolary heritage of Bohdan Lepkyi). *Cranes Return...: From the Epistolary Heritage of Bohdan Lepkyi*. Lviv: Phoenix (in Ukrainian).
11. Kondratenko, N.V. (2001). *Interrogative Sentences in the Ukrainian Poetic Speech: Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree*. Odesa (in Ukrainian).
12. Melnychuk, O.S. (1966). *Development of the Slavic Sentence Structure*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
13. Mirchenko, M.V. (2001). *The Structure of Syntactic Categories*. Luts’k: Vezha (in Ukrainian).
14. Pisarek, L. (1981). *Pronoun Interrogative Sentences in Russian and Polish*. Wrocław: Wrocław University Press (in Russian).
15. Pocheptsov, O.G. (1978). The semantic structure of an interrogative sentence. *Linguistics* 6, 69–72 (in Russian).
16. Restan, P. (1969). *Syntax of the Interrogative Sentence. Yes - No Questions*. (Mainly on the Basis of Russian Material). Oslo – Bergen – Tromsø, Universitetsforlaget (in Russian).
17. *Russian Grammar*. (1980), vol. 2: *Syntax*. Moscow: Nauka (in Russian).
18. Smal’-Stots’kyi, S., Gartner, F. (1914). *Grammar of the Russian Language*, 3rd ed. Vienna (in Ukrainian).
19. Sternichuk, V.B. (2015). Epistolary dialogue as a discovery of a new truth (based on correspondence between Ye. Chykalenko and A. Nikovs’kyi). *Scientific Collection of Works of the National University of Ostroh Academy. Philological Series* 52, 244–246 (in Ukrainian).
20. Shabat-Savka, S.T. (2019). *Ukrainian-Speaking Interrogative Discourse*. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (in Ukrainian).

Статтю отримано 01.03.2021

Svitlana Shabat-Savka, Doctor of Sciences in Philology,
Professor, Head of the Department of the Modern Ukrainian Language,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2 Kotsiubyns’kyi St., Chernivtsi 58012, Ukraine
E-mail: shabat-savka@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2658-5567>

INTERROGATIVE STATEMENT AND DISCOURSE-STYLISTIC CONTINUUM OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Interrogative statements are used to perform the intention of the query in various discourse-stylistic forms of the Ukrainian language. This article aims to analyze interrogative statements from the standpoint of their functioning as syntactic constructions. Drawing on a wide range of literary sources, the author states that, fulfilling the epistemological need to fill information gaps in speaker’s knowledge, the interrogative statement is the most relevant linguistic sign used to express the speaker’s motivation and needs. The interrogative statement is, however, a clear example of communicative-pragmatic functions which include figurativeness, expression of will, emotionality, evaluation, and tolerance, verbalized in a speech in accordance with the speaker’s intentions. A suggested interpretation of the linguistic nature of interrogative constructions attests to their ambivalence and semantic syncretism along with the performance of primary and secondary functions.

The discourse-stylistic continuum of the Ukrainian language, i.e., vernacular, literary, journalistic, religious, and epistolary, represents a rather extensive functional potential of interrogative constructions. In spoken discourse, interrogative expressions, e.g., address-oriented syntactic units, verbalize the specifying and clarifying intentions of the query, thus highlighting

their primary function in the dialogic discourse. In other registers, these are secondary functions related to the following aspects: 1) figurativeness and aesthetics of speech which emphasizes the linguo-creative nature of a speaker, i.e., fiction; 2) the display of certain information which has a purposeful influence on the addressee of the speech and encourages specific actions, i.e., journalistic discourse; 3) the creation of aphoristic and rhetorical dialogue, establishing spiritual values and a human worldview, i.e., religious discourse; 4) the creation of epistolary dialogue as a marker of the interrogative searching process focused on essential phenomena related to public and private life and aimed at the formation of textual communication conceived in time and space. This article introduces the concept of interrogative discourse as a dynamic continuum of human communication, a special mode of cognition and reflection of reality, one of the latest fragments of linguistic knowledge.

Keywords: *interrogative statement, discourse-stylistic continuum, the intention of inquiry, addressability, dialogicality / quasi-dialogicality, interrogative discourse.*